

הרב ישראל טווערסקי

בית מדרש גסה, לעיקוואד יצ"ו

בענין חלזון התכלת*

התנצלות

א. כתבנו כאן מה שעלה בידינו אחרי שעות וימים של עיון הן בסוגיות ודברי הראשונים הן בבירור מציאות הדברים מתוך דיבוק ופלפול חבירים מקשיבים. וגם היה נגד עינינו הרבה מאמרים שכבר נכתבו אודות תכלת זה, הן אותם המחזיקים בו, הן אותם המנגרים לו, ואחרי העיון והבירור בדבריהם הגענו להמסקנא שאכן אפשר לקיים בחלזון זה התכלת של מצוה. אך כמובן לא באנו כאן להורות לרבים, וכל אחד ישאל למורה הוראה שלו כמו ששואל שאר שאלותיו, והעיקר באנו לעורר לב תלמידי חכמים לעסוק בענין זה מתוך עיון וכבוד ראש. ואף אם לא יגיעו למסקנא שזה תכלת, מ"מ יהיה להם זכות כאילו קיימו מצות תכלת, שכל העוסק בתורת עולה כאילו הקריב עולה.

צורת המאמר

ב. חלקתי מאמר זה לארבעה חלקים. הראשון הוא תמצית ההוכחה חזקה שיש לדבר זה כדי לעמוד על הענין מיד. השני הוא הרחב היסודות שעליו נבנה ההוכחה, ומה שיש לצדד לדחות הוכחה זה, ובירור הטעם שאי אפשר לדחותו. השלישי הוא עוד כמה הוכחות וראיות המורים על אמיתת הדבר. והרביעי הוא להראות איך שכמה "קושיות גדולות" שנתפרסמו אודות תכלת זה מיוסדות בהנחות לא נכונות. יש להדגיש כי יש הרבה והרבה עוד לכתוב בכל ענין זה, וכבר נתחברו כמה ספרים עם מראי מקומות מפורטות, אך אני באתי רק לעורר לב מי שרוצה לעיין בזה, ולכן כאן כתבתי רק ראשי פרקים, תן לחכם ויחכם עוד.

תמצית ההוכחה החזקה שה"פורפורה - מורעקס מרונקולום" כשר לתכלת

דברי התוספתא שהם הוכחה חזקה לכשרות תכלת הנ"ל

ג. בתוספתא מנחות פרק ט' דין ו' איתא [בנוגע בגדי כהונה] "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון [הביא] שלא מן החלזון פסולה שני התולעת מן התולע שבהרים הביא שלא מן התולעת שבהרים פסולה". ויתבאר בסמוך דמלת "חלזון" הוא כולל כל מיני שנעקק"ע, הן אותם השנעקק"ע שאפשר לעשות מהן תכלת והן סתם שנעקק"ע. גם יתבאר בסמוך

* התנצלות המערכת: מאמר דלהלן הופיע בחוברת כ"ב, עמ' רע"ו-רפ"ז, ברם לדאבונו נשמטו ע"פ טעות המעתיק, הוספות מקורות והערות בשולי הגליון, המשלימים את תוכן דברי המאמר. ומאחר שרבים אומרים מי יראנו טוב, לכן ראינו לנכון להדפיס המאמר בשלימותו בכדי להבין הדברים לאישורם.

שבזמן חז"ל ידעו לעשות צבע בלוי"א מהשנעקק"ע הנקרא "פורפורה" - מורעקס טרונקולוס". ואם איתא דצבע תכלת הנעשה מהפורפורה היא פסולה, אך לא חילקו"א חז"ל בין סוגי החלזונות כמו שחילקו בין סוגי התולעת שני, ועל כרחק שהפורפורה כשר לתכלת².

מה שיוצא מהוכחה הנ"ל

ד. המתבונן בהוכחה זאת ימצא שאי אפשר להקשות עליו "אולי עוד ימצאון התכלת האמיתי בעוד כמה שנים", וקושיות מעין זה, דעכ"פ מוכרח דתכלת מכל חלזון שהשתמשו בו בזמן חז"ל לעשות צבע בלוי"א כשר לתכלת. ואולי באמת היו כמה מינים של חלזון זה, ועל כרחק כולם כשרים לתכלת, דאם לא כן היה התוספתא הנ"ל מחלק ביניהם.

הרחב ההוכחה הנ"ל

מלת "חלזון" כולל כל מיני שנעקק"ע

ה. לשון ארמית נדברת עוד היום, וקורין לשנעקק"ע במלה "חלזונא". וכן בערבית¹ ועוד לשונות באזור ההיא קורין לשנעקק"ע "חלזום" או "חלזון".

ו. רש"י ור"ש וראב"ד וראב"ה כתבו דחלזון הוא תולעת, ואיתא בפסיקתא דרב כהנא² "חלזון הזה כל מה שהוא גדל נרתיקו³ גדיל עמו". ותולעת שיש לו נרתיק הגדל עמו⁴ היינו שנעקק"ע.

א. ואין לדחות דהמלה "החלזון" נכתב בה' הידיעה לאפוקי שאר חלזונות, דע"ש בהמשך התוספתא דאיתא שם "מנורה אינה כשרה אלא מן העשת", חצוצרות אין כשרה אלא מן הכסף, ופשיטא שאין "עשת" ו"כסף" נכתבים בה' הידיעה, ועל כרחק לא יתנו חז"ל מקום טעות שיהיה הלומד דברי התוספתא צריך לדעת שאף ששאר מילים בתוספתא זו שיש בהם ה' אינם בה' הידיעה, מלת חלזון נכתבה בה' הידיעה. וממילא אם היה חלזון ידוע שיכולים לעשות ממנו צבע תכלת שאינו כשר למצות תכלת, היה להם לחלק בין החלזונות. ומדלא חילקו, ש"מ שכל חלזון שהיה ידוע בזמן חז"ל שיכולים לעשות ממנו צבע תכלת, הוא כשר למצות תכלת.

ב. וגם מעצם לשון התוספתא הנ"ל מוכח דכשר, דאיתא שם "שלא מן החלזון פסולה", וא"כ הצבע מה"מורעקס טרונקולוס" שהוא כן מן החלזון היא כשירה.

ג. כן שמעתי מאחד מחבירי ששאל "איך קוראים לשנעקק"ע בארמית" מאיש אחד שמשפחתו מדבר בלשון ארמית לדורי דורות, וענה לו "חלזונא", וכן איתא בווערטערבוך של לשון ארמית הנדברת בזמנינו.

ד. ע"י אבן עזרא [בראשית ל', ל"ז] שערבית וארמית הם לשונות "ממשפחה אחת".

ה. סנהדרין דף צא.

ו. הר"ש וראב"ד הם בפירוש תורת כהנים מצורע ה' פרשתא א' הלכה י"ד.

ז. שבת ס' קצ"ד.

ח. פיסקה י"א ויהי בשלח כ"א.

ז. ברש"י עבודה זרה דף כח: ד"ה משקרי חלוני כתב "לימ"ן בלע"ז מין חלזון" [גירסא זו ברש"י כת"י ומוחקק על ידי המתרגם ובספר תרגום הלע"ז ומהדורת עוז והדר"א, וכן יש להחזיק גירסא זו על פי פירוש מיוחס לרבינו גרשום שהבאנו בסמוך]. ובמיוחס לרבינו גרשום בבכורות לח: כתב "חלזון קורין בלע"ז לימ"ן". ובמתרגם [הדנפס בסוף המסכת] תרגם שנעקק"ע. ועי' רש"י [חגיגה דף יא. ד"ה חומט] שכתב "אומר אני שהוא מין שרץ שקורין לימצ"א הגדל בקליפה ההולכת ומעגלת תמיד כל מה שגדל", ודבר זה תואם את השנעקק"ע.

ח. בספרו של רב תנחום ירושלמי"י [חי בתחילת אלף השישי, וכתב בהקדמתו שבא לבאר המילים שבספר משנה תורה להרמב"ם], תרגם המלה "חלזון" [המובא ברמב"ם הלכות ציצית פרק ב' הלכה ב'] וכתב "הוא אלחלזון בערבי", נמצא שכתב בהדיא ד"חלזון" המוזכר אצל תכלת היינו שנעקק"ע.

ט. וגם מוכרח שמלת "חלזון" כולל הרבה סוגי שנעקק"ע, לא רק השנעקק"ע שממנו עושים תכלת. דהשנעקק"ע שעושים ממנו תכלת הוא דג, דהיינו בריה ימי, וביד רמ"ה"י כתב שיש חלזונות בהרים שאינם אותו מין חלזון של התכלת, ובר"ן"י וריטב"א"י מדברים אודות חלזונות שבאשפות, ובתרגום ירושלמי"י על מלת יירש הצלצל כתב "ישצי חלזונא", ומוכח שיש חלזונות באילנות. וכן מוכח בערוך ערך חלזון, שתחלה כתב ערך אודות מין כלל החלזונות, ואח"כ כתב ערך אודות חלזון התכלת בפרט. וגם ברש"י הנ"ל בעבודה זרה כתב "מין חלזון". וכ"כ להדיא ר' תנחום ירושלמי הנ"ל "חלזון וכו'. הוא אלחלזון בערבי וכו'. דם חלזון שצובעין בו התכלת ג"כ מין מן החלזון". ומכל זה מבורר היטב שיש כמה סוגי חלזונות, והצד השווה שבכולם הוא שהם שנעקק"ע.

פ. והמשיל בזה המלבושים של בני ישראל שהיו גדלים עמדם בשעה שהיו במדבר, ומשמע שנרתיקו של חלזון הוא דבר נפרד מגופו כמו שיש לשנעקק"ע.

י. יש לציין דאף שממדרש זו מוכח ש"חלזון" כולל השנעקק"ע שיש להן נרתיק, מ"מ יתכן דמלת חלזון כולל גם שנעקק"ע בלי נרתיק הנקראים "סלאג". ובאמת אין הכרח מדברי חז"ל שחלזון התכלת הוא מין שיש לו נרתיק, אך מ"מ יש הוכחה ש"מורעקס טרונקולוס" הוא כשר לתכלת, דעכ"פ גם הוא בכלל מלת "חלזון", וכיון שלא חילק התוספתא בין החלזונות הכשרים לתכלת ובין החלזונות הפסולים, על כרחך שצבעו כשר לתכלת.

יא. בכת"י איתא "לימין", ובש"ס ווינציא איתא "לימין", בש"ס ווילנא איתא "נימין". ומסתבר לומר שהטעות נשתרבה משום שה"ץ של לימ"ן נעשה ל"ין, וכן איתא בדפוס ווינציא "לימין". ושוב נקטע ראש ה"ל" תעשה "נימין", וכמו שאיתא בדפוס ווילנא.

יב. ספרו היה מקובל אצל גדולי תורה בתימן [שדברו לשון ערבי] לכל אורך הדורות ומובא כמה פעמים בספריהם, והשתמשו בו כמו שאנו משתמשים בספר הערוך.

יג. סנהדרין דף צא.

יד. שבת דף קז.

טו. שבת דף עה.

טז. הגירסא הנכונה מובא בערוך ערך חלזון ע"ש.

printed from Otzar Hahochma www.otzar.org

ידיעות כלליות אודות צביעה מחלון ה"פורפורה"

י. הנה כדי להבין ענין זה על בוריו תחלה צריכים לדעת כמה ידיעות במציאות הדברים של חלונות הפורפורה והצביעה עמהם. ונחלק ידיעות אלו לארבע סוגים. א' - אודות החלונות - שנעקק"ע שיש בהם צבע שמוצאים בזמנינו בים הגדול. ב' - מה שנמצא בחז"ל אודות חלונות צביעה. ג' - מה שכתבו [להבדיל] חכמי האומות שהיו בזמן חז"ל אודות חלונות הפורפורה. ד' - הידוע לנו אודות חלונות אלו על פי הרבבות של נרתיקים מחלונות הפורפורה והיקבי צביעה שנשארו מזמן חז"ל.

חלונות פורפורה בזמנינו

יא. בזמנינו נמצא בים הגדול [היינו ים הסמוך לחוף ארץ ישראל] שלשה מיני חלונות שאפשר לעשות מהם צבע. והם נמצאים ביותר במקום הנקרא "סולמות של צור עד חיפה" המוזכר בדברי חז"ל [עי' לקמן אות 'שו']. משנים מהם [אחד נקרא "מורעקס בראנדאריס", ואחד נקרא "הימאסמאמא"] עושים צבע פורפע"ל¹, ומהשלישי הנקרא בשם "מורעקס טרונקולוס" עושים פורפע"ל או בלוי"א, הן"י טיפע בלוי"א והן

יז. במציאות אפשר לעשות צבע בלוי"א גם מה"מורעקס בראנדאריס", אך יותר נקל לעשותו מה"מורעקס טרונקולוס". וזה משום שהצבע היוצא מה"מורעקס בראנדאריס" הוא תשעים וחמש פראצענט דייבראמאינדגא [שהוא צבע פורפע"ל] ואין בו שום אינדיג"א כלל, משא"כ ה"מורעקס טרונקולוס" יש בו גם אינדיג"א [עד שלוששים וחמש פראצענט] וגם מאנאבראמאינדיג"א [עד חמישים פראצענט]. ובפרט כשעושים צביעה בכמות גדולה, יהיה הרבה יותר קשה להפך הצבע פורפע"ל לבלוי"א בה"מורעקס בראנדאריס". ויש גם מעלות אחרות ב"מורעקס טרונקולוס", שיש בו צבע פי חמשה ממה שיש ב"מורעקס בראנדאריס", וגם יותר נקל לעשות עמו צבע שיתקיים בבגד.

יח. לכאורה לפי זה יש מקום לפקפק, דכיון שיכולים לעשות כמה גוני בלוי"א, אולי צריך גוון מדוקדק של בלוי"א לקיים מצות תכלת, ואין לנו מסורה על גוון המדוקדק. אך יש להוכיח שכל גוני בלוי"א כשרים לתכלת. חדא דמצינו בש"ס הן אצל מראות דמים הן אצל מראות טריפה הן אצל מראות נגעים שחז"ל דקדקו מאוד בגוונים מדוקדקים, ואם היה קפידא בזה גם בנוגע מראית תכלת בודאי היו מוסרים דינים על הגוון המדוקדק כמו שמסרו בשאר ענינים הנ"ל. וגם מוכח מדברי המהרי"ל והחמדת שלמה [עי' לקמן הערה 381] שאין צריך גוון מדוקדק, שהם כתבו שיכולים לחדש תכלת אף בזמנינו, ואם צריך גוון מדוקדק אי אפשר לחדשו כיון שאין מסורה על הגוון. וכן כתב בהדיא בשו"ת רדב"ז חלק ה' סי' מ"ח כתב "וי"ל שיש גוון תכלת שהוא שחור הרבה ויש שאינו שחור כל כך". והנה יש מקשים על זה מדברי פירוש המשניות להרמב"ם מנחות פרק ד' משנה א' שכתב "שאיין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת אלא תכלת ידועה שאי אפשר לעשותה היום". אבל המעיין בפירוש המשניות המתורגם בדקדוק רב על ידי הרב עזרא קורח ויצא לאור ע"י מכון המאור שנת תשס"ט, והוא מתורגם בלשון הקודש המדוברת כהיום, והיה בידו צילום כתי"ק של הרמב"ם בלשון ערבית יראה שכונת הרמב"ם בזה הוא שלא כל צבע בלוי"א שבעולם כשר לתכלת אלא היוצא מן החלזון, ובא לאפוקי מקלא אילן, וכמו שכתב הרמב"ם גם בספר יד החזקה בהלכות ציצית פרה ב' הלכה א' ע"ש.

לייכטע בלוי"א. והיינו שכשצובעים עמו שלא לאור השמש הוא יוצא צבע פורפע"ל, וכשצובעים עמו לאור השמש" יוצא צבע בלוי"א [ויש עוד אופנים לעשות ממנו בלוי"א אף בלי צביעה לאור השמש, כגון לתת לתוכו סממנים מסויימים, או להרתיח אותו אחר צביעתו]. ונתברר על ידי בדיקות החוקרים שמה שגורם הצבע של בלוי"א הוא החומר שנמצא בתוכו שנקרא "אינדיגא", ואומרים חכמי המבע של זמנינו שהוא הבעל חי היחיד בעולם שידוע לנו שיש בו החומר "אינדיגא". והחומר "אינדיגא" הוא גם הגורם³⁵ הצבע בלוי"א בצמח הנקרא "אינדיגא", שנקרא בפי חז"ל "קלא אילן", וכמו שכתב בספר הערוך³⁶ שכתב "פירוש אינדק"ו.

יב. כשמבחינים בין סוגי חלזונות הנ"ל, יש שני חילוקים הנראים לעין מיד בהשקפה ראשונה בין ה"מורעקס טרונקולוס" לבין ה"מורעקס בראנדאריס"³⁷. הראשון הוא במראיתו, שמראית ה"מורעקס טרונקולוס" הוא כמו צבע הים או צבע קרקעית הים, וזה מחמת שמבע ה"מורעקס טרונקולוס" [כשנמצא סמוך לארץ ישראל³⁸] הוא שנדבק לנרתיקו ממה שגדל תוך הים³⁹, אבל ב"מורעקס בראנדאריס" אין נדבק להם ממה שגדל בתוך הים⁴⁰. השנית היא בצורתו, שאינם אותו צורה. וכרוצים לבאר החילוק צורה שיש ביניהם, ניתן לומר שהצורה של ה"מורעקס טרונקולוס" הוא דומה לצורה של דג רגיל, אבל ה"מורעקס בראנדאריס" אינם בצורה זה כלל.

יג. הסיבה לזה הוא, שיש בו החומרים הנקראים "דייבראמאינדיגא" ו"מאנאבראמאינדיגא", והם גורמים הצבע פורפע"ל. ולאור השמש נתפרד ה"דייבראמאינדיגא" ו"מאנאבראמאינדיגא" ונעשה ממנו "אינדיגא" הגורם צבע בלוי"א. אך אף כשנעשה לצבע בלוי"א, נשאר בו שירי "דייבראמאינדיגא" ו"מאנאבראמאינדיגא".

כ. ובזמנינו ניתן להבחין על ידי chemical test בין בגד הצבוע עם תכלת מהחלזון לבגד הצבוע עם קלא אילן, דבבגד הצבוע עם תכלת נשאר בו שירי "דייבראמאינדיגא" ו"מאנאבראמאינדיגא", משא"כ בבגד הצבוע עם קלא אילן אין שום "דייבראמאינדיגא" ו"מאנאבראמאינדיגא".

כא. ערוך ערך קלא אילן, נמוקי יוסף ריש פרק איזהו נשך שכתב "אינד"י בלע"ו, וכן פירוש בערוך אינדקי". ומלה זו השתמשו בה בני אדם לכל אורך הדורות. יש שני צמחים שאפשר להוציא מהם צבע זה, ובשניהם הצבע הוא מהחומר אינדיגא. ואין ידוע שום צמח אחר בעולם העושה צבע בלוי"א [הן בשום כתבי קורות בני אדם הן לשום חכמי הטבע בזמנינו] וזלתי צמחים אלו שיש בהם החומר אינדיגא.

כב. אלו שני המינים הם המינים העיקרים שנשתמשו בהם בזמן חז"ל, כמו שנראה בעליל מהסכומים עצומים שמצאו בחפירות מזמן ההוא, וכמו שהבאנו בסוף אות כ'.

כג. יש לציין שה"מורעקס טרונקולוס" הנמצאים במקומות אחרים [יון, ספרד] אין להם תופעה זו בתמידות. אך באותם הנמצאים סמוך לארץ ישראל בדרך כלל יש להם תופעה זו.

כד. כן שמעתי מאלו שעסקו בצידת חלזונות ה"מורעקס טרונקולוס", ויש הרבה תמונות מתופעה זו המובאות בספר "התכלת" מהר"ר מנחם בורשטיין שליט"א.

כה. עי' בספר "התכלת" עמוד 312-313, ובספר "הארגמו" עמוד 35.

יג. צריכים להוציא ה"דם" כי שצובעים עמו מהחלזונות אלו בעודם חיים [והם מתים על ידי הוצאת ה"דם" הזה] או קרוב לאחר מיתתם, שאם אין עושים כן הצבע מתקלקל. חלזונות אלו נמצאים אצל שפת הים בארץ ישראל ובשאר מדינות הסובבות הים הגדול, אבל כדי לעשות צביעה של כמות מספקת של צמר, צריכים הרבה חלזונות, כי רק מעט צבע יוצא מכל חלזון, וממילא צריכים לצאת עם ספינות עם כלי צידה מיוחדים כדי לצודם, ולכן דמיהם יקרים.

יד. הצביעה נעשית על ידי שנותנים ה"דם חלזון" ביורה עם סממנים אחרים, ותכלית סממנים אלו אינו לשנות גוון הצבע כלל, רק להאחז ולהדביק הצבע בצמר. ופעולת הסממנים הוא להוציא מה"דם חלזון" האקסיוג"ן שבו, ואח"כ נותנים הצמר לתוך היורה לצבוע אותו. כשמוציאים הצמר מהיורה, שוב מתחבר האקסיוג"ן שבאוויר להצבע שבתוך הצמר, ועל ידי זה נקלט הצבע בצמר באופן חזק מאוד. כבר הבאנו לעיל באות 'יא' שיכולים לעשות או פורפע"ל או בלוי"א, הן טיפע בלוי"א והן לייכמע בלוי"א מדם חלזון זה, והוא תלוי במשך זמן שזורה השמש לתוך הצבע שביוורה בשעה שהאקסיוג"ן הוסר ממנו. אמנם בשעה שה"אקסיוג"ן הוסר מהצבע, הצבע הוא בגוון "געל", ובשעה ההיא אי אפשר לדעת איזה גוון צבע יהיה הצמר הנצבע ביורה [היינו איזה גוון של בלוי"א או פורפע"ל] על ידי הסתכלות לתוך הצבע שביוורה. ולכן צריכים תחלה לנסות הצבע שביוורה לידע אם גוון הצבע מרוצה אצל הצובע. ועושים כן על ידי "טעימה" כי עם מעט צמר [היינו שנותנים קצת צבע על חתיכה קטנה של צמר] כדי לראות אם יצא גוון הצבע כפי רצון הצובע.

מה שנמצא בדברי חז"ל אודות חלזונות שעשו מהם צבע

פז. במסכת שבת דף כו. איתא "ומדלת הארץ השאיר נבזראדן רב טבחים לכורמים וליוגבים ... יוגבים אלו צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה". ופירש רש"י שם שהניחם נבזראדן ללבושי המלך. ובשבת דף עה. איתא "ת"ר הצד חלזון והפוצעו ... שאני הכא דכמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליציל צבעיה". והנה בדברי הש"ס ההוא לא מוזכר תכלת, ואין להוכיח ממנו אודות חלזון התכלת דוקא, אך מפורש שחז"ל ידעו היטב אודות מצב של צידת חלזונות של צביעה מסולמות של צור ועד חיפה, ושיש חלזונות צביעה שיש בהם הטבע שצריכים להוציא ה"דם" מהם בעודם חיים או קרוב למיתתם. עוד איתא במדרש^כ שעושים מהחלזון "כל מיני צבעים".

כו. אינו דם ממש, ומ"מ קראו חז"ל לזה בשם "דם", דומיא למה שמצינו במסכת נדה דם לבן דם ירוק, ודומיא למש"כ הרמב"ם הלכות כלי המקדש פרק א' הלכה ג' "המור הוא הדם הצרור בחיה שבהורד", וגם שם אינו דם ממש.

כו. וכן איתא במסכת מנחות דף מב: אודות תכלת "מייתנין דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה ומרתחינן ליה ושקלינא פורתא בביעתא וטעמינן להו באודרא".

כח. זה לשון תוספות השלם על התורה בראשית פרק מ"ט פסוק י"ג אות ט' "זהמדרש אומר בשעה ששמע זבולון בכה לפני אביו ואמר מזה אעשה לחוף ימים אמר לו בימים ספון דבר טוב וזהו חלזון ועושים ממנו כל מיני צבעים ואתה תמכור אותם בדמים יקרים".

מה שנמצא בכתבי חכמי האומות בזמן חז"ל

פז. יש כמה מחכמי האומות^כ מזמן חז"ל שכתבו אודות צביעה מחלזונות ה"פורפרא", ובכתבי פליניוס¹²³⁴⁵⁶⁷ כתב באריכות אודות צורת החלזונות, ומהלך החיים שלהם, איפוא הם נמצאים, ואיך הם מולידים, וכנהנה וכנהנה, וברור שהם דברו אודות השלשה סוגי חלזונות אשר עודם נמצאים היום באותו איזור שהיו נמצאים בזמן חז"ל. ובדבריהם מפורש שצביעה מחלזונות אלו היה עסק גדול, והבגדים הצבועים מהם היו עולים דמים יקרים, והציידים הוכרחו לצאת תוך הים ולסכן עצמם כדי לצוד מספיק חלזונות לצביעה. וכתבו בפרט אודות העיר "צור" והצביעה עם חלזונות שנעשה שם, וגם שם העיר חיפה קראו בשם "פורפורון" על שם חלזון הפורפרא. ומתוך דבריהם מוכח שעבודת הצביעה עם חלזונות היה עסק גדול ומפורסם מאוד, וכן מוכח ממה שמדינת צור עשו מטבעות שיש עליהם צורת חלזון הפורפרא. גם תוך דברי הימים ממלכות מצרים ופרס ויון [שנשארו עד היום] הוזכר הצביעה מחלזונות הפורפרא. וכל זה מתאים עם מה שכתבו חז"ל שהשאייר נבחרה^{אוצר החכמה} צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה.

יז. עוד כתבו אודות הצבעים השונים^ל היוצאים מחלזונות אלו. וכתבו אודות צבע ה"פורפעל" שנעשה מהם, וכתבו הבקאים^מ בלשונות של אומות העולם של זמן חז"ל, שכשכתבו חכמי האומות מוזמן ההיא המלה "פורפעל", היה מלה כללית שכלל כל הצבעים מבלוי"א ועד רוי"ט שיכולים להוציא מחלזון הפורפרא. ובדברי פליניוס כתב בהדיא אודות שני צבעים שונים שעשו מהפורפרא, ומשמעות דבריו הוא שאחד מהצבעים הוא בלוי"א. אמנם אפשר לדחוק כל משמעותם אלו שהם לאו דוקא, ובפרט שבימים ההם עדיין לא היה להם מילים מיוחדים עבור כל הצבעים [עי' חכמת אדם כלל י"ג סקי"ד], וממילא מצד משמעות דבריהם לבד אי אפשר לעשות הכרח שידעו לעשות צבע בלוי"א מחלזון זה.

יח. אמנם יש הכרח שאי אפשר לפקפק עליו שבזמן חז"ל ידעו לעשות צבע בלוי"א מחלזון הפורפרא. דמוכח מכתבי חכמי האומות שהיו צובעים עם חלזון פורפרא זה

כט. בענין סמכות דברי חכמי האומות בזה, יש לציין מה דכתב הגאון בעל קהלות יעקב ז"ל [כתבי קהלות יעקב החדשים סי' קי"ט - כ'] "אבל הראיה שלנו מספר קדמוניות הוא ראיה עצומה מאוד בלא שום ספק דמש"כ מעב"ת שהכותב לא היה מומחה למדות ומשקלות ולא שייך גביה חזקה ולא מרע אומנותיה המה דברים תמוהים מאוד דמה שייך אומנות על המעיד דבר הנראה לעין וידוע לאלפים ורבבות", וכתב שם בהמשך הדברים "ובאמת הראיה מספר קדמוניות חזקה מאוד אלא שאני לא רציתי להבליט ביותר ראיה זו שלא יתראה ח"ו כמעריך את המדע". גם בכתבי היעב"ץ במטפחת ספרים פרק ד' הביא מה שכתבו "סופרי אומות העולם" בנוגע חלזון.

ל. וזה מתאים עם החלזון שדברו עליו חז"ל, עי' לעיל הערה 349.

לא. כן ראיתי ב"Millenia of the Murex". יש להדגיש דברים אלו נכתבים ע"י גוים שכתבו זאת מסיח לפי תומם בלי שום קשר כלל לענין תכלת.

למשך לאלף - אלפיים שנה, עד שגזר מלכות רומי עליו^ל כשלש מאות שנה אחר חורבן הבית. וכיון שמציאות הטבע של ה"מורעקס טרונקולום" הוא שאם רק עושים הצביעה לאור השמש, או מרחיחין הצמר במים אחר שנגמר צביעתו, או אם נותנים ליורה דברים מסויימים, או הצבע יצא בלוי"א, אם כן אין ספק רבזמן חז"ל ידעו ממהלכים הפשוטים אלו אך לעשות צבע בלוי"א מחלזון הפורפורה, דאי אפשר דבאיזה זמן מן הזמנים לא היה מזדמן להם אחד מאלו האופנים. ואכן כבר מצאו חכמי הטבע בגדי צמר בצבע בלוי"א בארץ ישראל ובמצרים שנשארו^ל מזמן חז"ל, ועשו להם בדיקה ונמצא בהם שירי "דייבראמאינדיגא" ו"מאנאבראמאינדיגא", וזה מוכיח שנצבעו עם חלזון הפורפורה ולא עם קלא אילן, וכמו שבארנו לעיל בהערה כ'.

יפ. עוד כתבו חכמי האומות שחיו בזמן חז"ל, שמה שהשתמשו עם חלזון הפורפורה אף שאפשר לעשות צבעים הדומים לו מן הצומח, והנעשה מן הצומח היה הרבה יותר בזול, הוא משום שצבע הנעשה מחלזון הפורפורה הוא מתקיים בצמר, אבל הנעשה מצמחים אינו מתקיים כל כך.

מה שנמצא שיריים מעסק הצביעה של חלזונות חז"ל

כ. אין ספק שבזמן חז"ל השתמשו בשלשה מיני פורפורה הנמצאים בזמנינו לעשיית צבע, כי חוץ ממה שכתבו חכמי האומות אודות הפורפורה, אף מצאו חכמי הטבע בזמנינו השיריים מהצביעה של אז. והיינו שמצאו ערמות גדולות של נרתיקים משלשה חלזונות אלו, והיו מופרדים ה"מורעקס טרונקולום" מהחלזונות אחרות, כאשר הוא צבע שונה מהאחרות כמש"כ לעיל. ומצאו בערמות אלו רבבות של נרתיקים סמוך ליקבי הצביעה, והנרתיקים נשברו נגר בלוטת הצבע שלהם, באופן שמוכח שתכלית שבירתם היה עבור להוציא מהם דם הצבע. ובעיקר מצאו סכומים עצומים של "מורעקס טרונקולום" ושל "מורעקס בראנדארים".

כא. והילך תיאור של מקצת המקומות^ל ששם מצאו שיריים מחלזונות אלו. במדינת לבנון מצאו בעיר סרפטא, בעיר צור, ובעיר צידון. בארץ ישראל מצאו בתל עכו,

לב. תכלית גזירה זו לא היה נגד קיום המצות דוקא, רק היה כדי לייחד הצביעה עם חלזונות פורפורה עבור בגדי המלוכה לבד.

לג. ומוכח שהם מזמן חז"ל מהא דמצאו בהם שירי "דייבראמאינדיגא" ו"מאנאבראמאינדיגא", וזה נמצא רק בבגדים הנצבעים עם חלזוני הפורפורה ולא בבגדים הנצבעים עם קלא אילן וכמו שבארנו לעיל בהערה 341'. וכבר בסוף תקופת תלמוד בבלי גזרו מלכות רומי מזרח שרק להם שייך הצביעה בחלזוני פורפורה, ומאז והלאה נשאר הצביעה אצלם קרוב לעיר מלכותם, וממילא כל בגד צבוע בחלזוני פורפורה הנמצא בארץ ישראל ובמצרים הוא מה שנשאר מזמן חז"ל.

לד. לכאורה יש להקשות, הלא איתא במסכת סוטה דף מז: "תניא היא לוז שצובעין בה תכלת", ואם התכלת מצויה בכל כך מקומות מה היחוס של עיר לוז דוקא. ובאמת כבר מוכח מהקרא

בתל אבו האוואם, בתל קיסן, בתל שקמונה, בתל מגרים, בתל דור, בתל מכמורת, בתל מבורך, בתל מור, ובאפולניא-ארסוף [עיירות אלו נמצאים בשטח שבין "סולמות של צור ועד חיפה"]. במדינת סוריא מצאו במינאט אל ביידה, ובתל ריפאת. במדינת טערקאיי מצאו בעיר טרוי, בקינעט האיוק, באפערליי, ובאנדריאקה. במדינת סייפראס מצאו סכומים אדירים עד להפליא משיירי חלזונות אלו. ויש לציין מה שצדדו כמה מחכמי הטבע בזמנינו¹ שהשם של מדינת סייפראס בזמן תנ"ך היה "אליאשא", וזה מתאים היטב עם הפסוק ביחזקאל [כ"ז, ז'] "תכלת וארגמן מאיי אלישה".

הסברא לרחות ההוכחה, ולמה אי אפשר לרחותו 1234567

אולי לא השתמשו ב"מורעקס טרונקולוס" לעשות בלוי"א כלל

כב. הנה ההוכחה מיוסד על זה דחו"ל ידעו שאפשר לעשות בלוי"א מה"מורעקס טרונקולוס" ואעפ"כ לא חילקו בתוספתא בין חלזון הכשר לחלזון הפסול. ולכאורה יש מקום לרחות ראולי היה איזה מין חלזון אחר [שאינו ידוע לנו] שעשו ממנו בלוי"א, ולאזה סיבה רק ההיא כשר לתכלת ולא הנעשה מחלזון ה"מורעקס טרונקולוס", ומה שלא חילק התוספתא בין החלזונות היינו משום שלא השתמשו ב"מורעקס טרונקולוס" לעשות בלוי"א כלל, ולכן לא היו צריכים לחלק בדבר. אך כשמעיינים בדבר רואים שאי אפשר לומר כן. כי אין ספק שהיו יודעים לעשות בלוי"א מה"מורעקס טרונקולוס" כמו שהכרחנו לעיל באות י"ח, וגם נשארו בגדים מזמן ההוא שנצבעים בצבע בלוי"א על ידי ה"מורעקס טרונקולוס" כמו שהבאנו לעיל באות הנ"ל. וכדי להעמיד דיחוי הוכחה צריך לומר שאע"פ שידעו לעשות בלוי"א מה"מורעקס טרונקולוס", מ"מ לא עשו ממנו בלוי"א כלל וכלל אף לעתים רחוקים, דאם עכ"פ עשו ממנו בלוי"א אפילו רק לעתים רחוקים, עדיין היה התוספתא צריך לחלק בדבר. וגם צריך לומר שהבגדים שנשארו מזמן ההוא הם מהחלזון האחר [אינו ידוע לנו], ואף שיש באותם בגדים ממש אותו מציאות של צבע כמו הצבע

עצמו שצבעו תכלת במדינות אחרות, וכדכתיב ביחזקאל [כ"ז, ז'] "תכלת וארגמן מאיי אלישה". ונראה שיש ליישב ענין זה בפשטות, דעי' דברינו באות 'כט' שהמלכות רומי גזרו על צביעה מחלזונות הפורפורה. והגזירה הראשונה היה כבר בימי נירון קיסר שחי מיד לפני חורבן בית שני. ואחר כך היו עוד מלכים שעשו גזירות, זה יותר חמור מזה, עד שבסוף תקופת התלמוד בבלי גזרו שהעונש הוא אחת דתו להמית. ויתכן דמשום זה צבעו הבני ישראל תכלת בעיר לח, שהוא היה עיר שהיה שמור מכל פגע רע, וכדאיתא בסוטה מו: "היא לח שבא סנחריב ולא בלבלה נבוכדנצר ולא החריבה ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה". וכך המשיכו הצביעה מימות חורבן בית שני עד ימות הרבנן סבוראי. אלא דאז כבר נתמעט הישוב היהודי בארץ ישראל כמעט לגמרי, וכנראה אז נחרבה עיר לח [דעל כרחק נחרבה באיזה זמן, ואין מוצאים זכר עיר ההוא לאחר חתימת התלמוד בבלי], ועל ידי זה נגנז התכלת מאז עד זמנינו שתהלה לא-ל החזיר לנו הקב"ה מצודה יקרה זאת.

לה. עי' בקונטרס לבוש הארון בנוגע ענין זה שהביא הרבה חכמי זמנינו שהוכיחו כן מהאגרות שנשארות מזמן חז"ל הנפראים תל אמרנ"א.

היוצא מה"מורעקס טרונקולום", צריך לומר שהחלזון האחר [שאינו ידוע לנו] היה ממש אותו מציאות הצבע כמו ה"מורעקס טרונקולום", ושרוקא חלזון ההוא כשר לתכלת ולא ה"מורעקס טרונקולום". והנה דיחוי ההוכחה הנ"ל מיוסד על זה שלא השתמשו כלל בבלוי"א הנעשה מה"מורעקס טרונקולום", ואם אמת הדבר שלא עשו ממנו בלוי"א כלל וכלל צריך לדעת טעם הדבר.

כג. ואין לומר משום שצבע ההוא אינו מתקיים, דהלא הצבע היוצא מחלזונות פורפורה היה חזק ומתקיים אף בזמן חז"ל, וכמו שהבאנו לעיל באות י"ט. ואם רוצים לקיים סברא זו, מוכרח לומר דחלזון התכלת האמיתי [שלא נודעת לנו] היה מצוי תמיד בכל עת, וגם היה עולה יותר בזול [בשיעור ניכר] מחלזונות הפורפורה, ולכן לא השתמשו בחלזונות הפורפורה לעשות בלוי"א כלל. אמנם גם זה אי אפשר לומר, דכדי שיהיה תמיד יותר בזול צריך לומר דהיה מצוי תמיד עכ"פ כמו ה"מורעקס טרונקולום" או יותר. וגם היה צריך להיות מצוי בכל המקומות שהיה מצוי ה"מורעקס טרונקולום", דאם היה מצוי רק במקום אחת או שתי מקומות מסוימות, אז היו משתמשים ב"מורעקס טרונקולום" בזמן שהיה בלתי אפשרי להשיגו ממקומות ההם, כמו בעת מלחמה או איזה סכנת דרכים אחרת, שדברים אלו היו שכיחים בזמן ההוא. וכבר הבאנו לעיל אות כ"א שמצאו בהרבה מקומות רבבות של גרתיקים מה"מורעקס טרונקולום". ולפי סברת דיחוי זה ראה זה פלא, שמהמין היותר מצוי לא מצאו שיריים מצביעתו בשום מקום. וגם בכתבי פליניוס הרחיב הדיבור אודות חלזונות צביעה, וראה זה פלא שהשמיט מדבריו חלזון זה לגמרי אף שהיה יותר מצוי בכל המקומות. ומכל הנ"ל יוצא דלא מסתבר כלל לדחות ההוכחה שכתבנו.

עוד הוכחות שחלזון הפורפורה הוא חלזון התכלת

דברי אחרונים שכתבו בן

כד. בחוות יאיר^ל וביעב"ץ^ל ובספר שלטי גבורים^ל והגאון הרב שמשון רפאל הירש^ל כתבו שחלזון הפורפורה המוזכר בכתבי חכמי האומות הוא ניהו חלזון התכלת.

לו. מקור חיים הלכות ציצית סי' י"ח סעיף ג' [וע"ש שמשמע שמשום כך חשב שצבע תכלת הוא פורפע"ל, משום שכך היה עיקר הצביעה של חלזון זה. אמנם דעת רוב ראשונים ואחרונים אינו כן, אבל עכ"פ הוא נקט שחלזון התכלת הוא ניהו הפורפורה].

לז. מטפחת ספרים פרק ד', שם כתב ר"י יוגבים אלו צידי חלזון מסולמא דצור עד חיפה וכדבר הזה ממש כתבו גם סופרי אר"ה כותבי ישובי מדינות והנמצא בה לצורך העולם, ומה שנמצא בכתבי סופרי אומות העולם אודות צידת חלזונות בק צור וחיפה הוא רק אודות חלזון הפורפורה.

לח. לרב אברהם הרופא [אין זה שלטי הגבורים הנדפס בצד הרי"ף].

לפ. בפירושו על התורה בלשון אשכנז דברים פרק ל"ג פסוק י"ט על המילים "כי שפע ימים יינקו".

תרגום יוונית של מלת תכלת

1234567 ת"ח

כד. בתרגומים היוונים של תנ"ך [מתקופת בית שני] תרגמו מלת תכלת "יקנמינון". ובגזירה שגזרו המלכות רומי - מזרח על צביעה מחלזון הפורפורה הזכירו כמה צבעים הנעשים מחלזוני פורפורה כולל צבע הנקרא "יקנמינון".

שהוא דומה בצבעו לקלא אילן ממש

כו. איתא בחז"ל שאי אפשר להבחין במראה כלל בין קלא אילן לתכלת. וקלא אילן היינוסי אינדיג"א. והצבע הזה של אינדיג"א נמצא גם תוך חלזון התכלת [הוא הבעל חי היחיד בעולם שידוע לנו שיש לו צבע אינדיג"א, עי' לעיל אות 'א'], לכן הצבעים שווים ממש שאי אפשר להבחין ביניהם במראה.

מדברי חז"ל משמע שיש בעולם רק שני דברים העושים צבע בלוי"א

כז. במנחות דף מג. מביא הש"ס שתי אופני בדיקות להבחין בין תכלת לקלא אילן, ובהו"א נקט הגמרא שהם שתי בדיקות נפרדות. ואיתא שם דבשני דרכי אחאי הובא תכלת לבבל, ובדקו אותו בשתי בדיקות אלו, ורק אחד מהם הצליח, ורצו לפסול תכלת ההוא. ותמה רב אחאי "אלא הא לא תכילתא ולא קלא אילן היא", והיינו שאם בדיקות אלו הם שתי בדיקות נפרדות, ובתכלת שהובא רואים דבדיקה אחת מצליח ולא השני, א"כ תכלת זה אינו לא קלא אילן ולא תכלת, וזה אי אפשר. ולכן מסיק הש"ס דשתי בדיקות נאמרו אהדדי, ואם אחד מהם אינו מצליח אז יעשה השני, ואם השני מצליח אז הוא כשר לתכלת. ומוכח מזה דהיה פשוט לרב אחאי שאין מציאות של צבע בלוי"א בעולם חוץ מתכלת וקלא אילן.

שתכלת היה מפורסם בזמן חז"ל אף בין הגוים, וזה הצבע היחיד המוזכר בכתביהם כח. הגה זה ברור דתכלת היה דבר מפורסם מאוד, וכמו שמצינו ביהוקאל (כ"ו, ו') שתכלת היה מוכא מאיי אלישה, וכן בתחילת מגלת אסתר מוזכר כחלק מעושרו של אחשורוש. וכן מוכח במסכת ערובין דף צו: עיין ברש"י שם, דרוב תכלת לא היה צבוע לשם ציצית רק לסתם בגדים. ומאז שהתחילו בני אדם לכתוב קורותיהם [מיד אחרי המבול] עד היום הזה, עדיין לא נמצא שום זכר משום צבע הדומה לתכלת כלל הנעשה מבעל חי [לאפוקי קלא אילן] חוץ מהנעשה מפורפורה לבד, ועד היום לא מצינו בעולם שום צבע הדומה לתכלת היוצא מבעל חי חוץ מפורפורה [עי' לקמן אות 'מב' אודות תכלת של האדמו"ר מראדזין].

זמן הפסקת התכלת מכוון בדיוק באותו זמן שגזרו המלכות על צבע הפורפורה כט. בסנהדרין דף י"ב נמצא גזירות אודות תכלת, [ועי' מהר"ץ חיות וכן יהודיע שם] ובסוף תקופת התלמוד בבלי מוזכר [מנחות דף מג.] שעדיין היה להם תכלת,

מ. עי' במנחות דף מב: דמוכח שם שאין בדיקה בין תכלת לקלא אילן על ידי מראה.

מא. עי' לעיל בהערה '342'.

ובספרים מתקופת הנאונים^כ איתא דכבר נגנו. ובדיוק באותו התקופה של סוף זמן התלמוד בבלי יצאו הגזירות דגזרו מלכות רומי - מזרח חיוב מיתה למי שצובע או מוכר שום דבר הנעשה מחלזון הפורפורה, דהיה מיוחד רק עבור בגדי המלוכה.

מקום המוצא של החלזונות

ה. בתרגום יונתן^כ [דברים ל"ג, י"ט] כתב "על ספר ימא רבא [בצפון ארץ ישראל שהוא מקומו של שבט זבולון, הספר ימא רבא הוא ניהו המקום הנקרא "מסלמות של צור ועד חיפה"] שרן ויתפרנקון מן טריתא וחלזונא יאחדון ויצבעון מאדמיה תיכלא לחושי גוליתיון", ובדיוק במקום זה נמצא חלזון ה"מורעקס טרונקולוס" [עי' לעיל אות 'טו'].

הוכחה שכל מה שמקשים על זה מיוסד על הנחות לא נכונות

"חדש אסור מן התורה" או "אני לא אעשה אחרת מאבותי ומדורות הקודמים"^{כא}. הנה מילים אלו חביבים מאוד, אשר בהם שמרו בני ישראל את מסורת קדשם מדור דור למנוע רגליהם מנתיבות המובילות לחושך וצלמות. אמנם כמובן יש מקום מוגדר למושג זה כאשר נוכיח, ובפרט כאן אשר נוגע ענין זה לביטול מצות עשה מן התורה, אי אפשר לדחות הדבר בהרגשים לבד, עד אשר נעיין בגדר הדברים באמת כאשר הוא. והנה כאשר תדקדק תראה כי יש הרבה דברים בזמנינו בעיני קיום תורה ומצות שאין אנו עושים אותם בדיוק כמו שעשו לפני מאה שנה, בקצתם עשו שינויים לטובה שלא היה שייך לעשות בדורות הקודמים מצד העדר המציאות, ובקצתם עשו שינויים משום שמהלך החיים שלנו אינו בדיוק כמו שהיה בדורות הקודמים. התפילין שלנו אחרת, ההדחה ומליחה שלנו אחרת, המקוואות שלנו אחרות, הלולבים שלנו אחרות, הגרופה וקטומה שלנו אחרת, יש הרבה דברים שאינם ממש באותו צורה כמו שהיה, ואיך מתיישב זה עם "חדש אסור מן התורה".

כב. ומוכח דעיקר הענין ד"חדש אסור מן התורה" הוא באחת משני דברים. אחת הוא בדבר שהיה ביד בני ישראל בדורות הקודמים לעשותו והם לא עשאוהו, בזה יש לנו מסורה להיפך שלא לעשות כן, ואף אם אין אנו מבינים טעמים ונימוקים, אנו מבטלים דעתנו לגמרי לדורות הקדמונים אשר אין השכל שלנו משיג גודל מדריגתם בתורה ובעבודה

כב. מדרש רבה שלח י"ז, מדרש תנחומא שלח כ"ט, רב שר שלום גאון [שערי תשובה סי' קנ"ט], וגם לא מוזכר בשאלות דרב אחאי גאון.

כג. מה שלא הבאתי הגמרא בשבת דף כו. [צידי חלזון מסלמות של צור ועד חיפה] לענין זה, הוא משום ששם לא מוזכר דמיירי בחלזון התכלת, רק דיבר אודות חלזונות צביעה סתם. אך גם משם יוצא סיוע להוכחה שכתבנו בריש מאמר זה, דכין דידעו חז"ל אודות חלזונות אלו, היה להם לחלק בין החלזונות אם איתא דחלזון ה"מורעקס טרונקולוס" אינו כשר לתכלת.

כלל וכלל. והשנית הוא שאמרו כן בדבר אשר חששו שממנו יצא פרצות ביהדות ושיבואו על ידו ח"ו לשתות מבורות נשברים ומים הרעים אשר לדאבונינו רבים חללים הפילו על ידי מה שהמציאו דברים "חדשים". אבל בענין התכלת לא שייך כל זה כלל וכלל, שכל ענין תכלת זה לא היה בנמצא כלל בדורות הקודמים. והוא דומה לגמרי לכל הדברים שהזכרנו לעיל. ואף שהם שינויים קטנים, והתכלת הוא שינוי יותר גדול, מ"מ בנוגע המושגים של "חדש אסור מן התורה" או "אבי לא עשה כן", הוא אותו דבר, דאו שכן עושים שינויים או שלא. וכבר הכרחנו שכשיש סיבה לעשותו יותר טוב אז עושים שינוי לטובה, וא"כ הוא הדין בזה. ונשאר רק לברר אם אכן התכלת הוא אמיתי או לא.

הסימנים דאיתא בש"ס מנחות "גופו דומה לים ברייתו דומה לדג ועולה אחת לשבעים שנה"

לג. במנחות דף מד. איתא "ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים" וברייתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה וכו'. ובש"ס דרב"ז¹²³⁴⁵⁶⁷ מביאר דענין עליית החלזון מים ליבשה הוא דבר שחוץ מדרך הטבע, וא"כ אין פלא שאין מוצאים כן בזמן הגלות. אך יש מקשים שחלזון הפורפורה אדרבה גופו צבע לבן, ואם הכונה שנעשה דומה לים על ידי שגדל עליו צמחים שבים, הלא אין זה סימן של עצם החלזון כלל. וגם אינו דג אלא שנעקק"ע.

מד. במסכת ציצית [אינו מסדר המשנה, רק הוא ברייתא מה"שבע מסכתות קטנות] הלכה כ"א נשנית ברייתא זו בגירסא אחרת, ושם איתא "חלזון למה הוא דומה בריאתו דומה לדג וגופו דומה לרקיע וכו'". והנה ברור שברייתא זו הוא אותו ברייתא ממש המובא בש"ס דילן במסכת מנחות דף מד. וא"כ צריך לדעת איזה גירסא הוא נכון, "גופו דומה לים", או "גופו דומה לרקיע". והנה התלמוד בבלי היה נמצא בכל מקומות שבעולם לכל הדורות, והיה ביד כל החכמים לכל אורך הדורות, ובכל מהדורות התלמוד בבלי שבידינו הן ממדינות אשכנז, הן ממדינות ספרד, הן ממדינות תימן, הגירסא הוא "גופו דומה לים". משא"כ מסכת ציצית היה נמצא רק אצל יחידים, ואף רבינו הגר"א שהשתדל להשיג כל הספרי חז"ל לא היה בידו מסכת ציצית כמו שהעיד בנו הגאון ר' אברהם בספר רב פעלים [ומה שמציין הגר"א בביאורו על השו"ע למסכת ציצית, הכונה הוא למה שראה מובא בספרי רמב"ן בשם מסכת ציצית], ונדפס לראשונה בשנת תרי"א בפרנקפורט על ידי ר' רפאל קירכהיים, ובהקדמתו שם העיד על השיבושים שהיו בכת"י שלו שנעשו על ידי המעתקים וכתב "אבל בארבע מסכתות הראשונות אשר לא יצאו עוד לאור עולם לא שלחתי את ידי להוסיף או לגרוע אף אות אחת והדפסתי אותן במומיהן ובכתמיהן". ובהקדמה לספר נחלת יעקב על המסכתות קטנות ולא היה בידו מסכת ציצית, אבל מה שכתב לענין המסכתות קטנות אחרות כמובן שייך גם במסכת ציצית [כתב "ואם ראיתי שבמסכתות הללו סותרים לתלמוד שלנו יגעתי מאד ליישבם ולתקנם בתיקון הלשון כדי שלא יהיו מתנגדים לש"ס". והנה עינינו ראו ולא זר איך שכבר היה איזה מעתיק שלקח רשות לעצמו לשנות הלשון "גופו דומה לים", דברמכ"ם כת"י שהגיה רבינו הרמב"ם בעצמו וחתם עליו, כתב בהלכות ציצית פרק ב' הלכה ב' "והוא דג שדומה עינו לעין הים", ואעפ"כ כבר בזמן הראשונים היו כתבי ידות ששינו הלשון ל"והוא רג שדומה עינו לעין התכלת" ודבספר המאורות שהוא מהראשונים כתב גירסא זו]. ואחרי כל הדברים והאמת האלה נראה ברור שאכן גם במסכת ציצית צריכים לתקן הגירסא ולהשוותו לגירסת הש"ס דילן "גופו דומה לים", ועכ"פ בודאי אי אפשר כלל וכלל להקשות קושיא מהגירסא הנמצא במסכת ציצית "גופו דומה לרקיע" על התכלת הנעשה מחלזון הפורפורה.

מה. שו"ת רדב"ז ח"ב סי' תרפ"ה.

לד. אמנם כל קושיא הזאת באה מצד מבט מאוד שמחית בסוגיא זו. והיינו דהמקשים כן באים עם הנחה שכאילו הש"ס בא לתת לנו סימנים לדעת איך נמצא את החלזון בזמן שישתכח לגמרי מהו חלזון, ושעבור זה כתב הברייתא ד"גופו דומה לים וברייתו דומה לדג". ואי אפשר לומר כן כלל, דהלא יש אלפי רבבות בריות בים הגדול, וכי עולה במחשבה של שום אדם שנוכל להבחין מאלפי רבבות בריות ההם בסימנים כל כך קלושים, הלא אי אפשר להעלות כן על הדעת כלל.

לד. והיסוד המיישב כל הענין לאמיתתו הוא דמלת "חלזון" יש לו פירוש שכולם ידעו, וכמו שאנחנו יודעים מהו "שלחן" ומהו "בית", הם ידעו מלת חלזון שהוא כולל כל סוגי שנעקק"ע. ואם כן על כרחך בא הברייתא לחלק בין החלזונות. וכבר כתבנו לעיל סוף אות 'כ' שבזמן חז"ל השתמשו בעיקר בשני חלזונות, ה"מורעקס טרונקולוס" [שממנו עשו גם צבע בלוי"א], וה"מורעקס בראנדאריס" [שממנו עשו צבע פורפע"ל¹²³⁴⁵⁶⁷]. והבאנו לעיל אות 'יב' שיש שני חילוקים ביניהם הנראים לכל מי שמסתכל עליהם בהשקפה ראשונה. הראשון הוא במראיתו, שמראית ה"מורעקס טרונקולוס" הוא כמו צבע הים או צבע קרקעית הים, אבל ה"מורעקס בראנדאריס" הוא לבן. השנית הוא בצורתו, שצורת ה"מורעקס טרונקולוס" הוא דומה לצורה של דג רגיל, משא"כ "מורעקס בראנדאריס" יש לו צורה אחרת לגמרי. וממילא כשרוצים לכתוב הסימנים להבחין בין סוגי החלזונות הנ"ל, ניתן לכתוב "גופו דומה לים וברייתו דומה לדג", וכזה דברי הברייתא מבוארים היטב.

ה"פורפורה" הוא שנעקק"ע, וכרמב"ם איתא שהוא דג

לז. ברמב"ם הלכות ציצית פרק ב' הלכה ב' כתב "ואחר כך מבאין דם חלזון והוא דג". אך המעיין בצדק ובפשטות במלת "דג" בכל אופני השתמשותו בלשון התורה ובלשון חכמים, יראה שכשמבחינים בין בריות הים, או מבחינים¹ בין ה"דגים" הרגילים לשאר בריות הים כמו שרצי המים וכדומה. אבל כשמבחינים בין בריות הים לבריות היבשה, כוללים² כל בריות הים בשם "דג". וכאן בא הרמב"ם לומר דחלזון דהיינו שנעקק"ע זה

מז. עי' מה שכתבנו לעיל בהערה 338', ומכל הטעמים שכתבנו שם מובן היטב למה נתנו חז"ל סימנים להבחין החלזון שהרבה יותר נקל לעשות ממנו צבע תכלת. ואין הסימנים באים לפסול תכלת הנעשה מה"מורעקס בראנדאריס", דכל סגנון הברייתא אינו סגנון של פסול וכשרות, רק הוא סימנים אודות החלזון שהיה מצוי לעשות ממנו תכלת. ואם מצליחים להוציא צבע בלוי"א גם מ"המורעקס בראנדאריס", בפשטות נראה שיהיה כשר לקיים בו מצות תכלת, וכמו שמוכח מדברי התוספתא שהזכרנו בריש המאמר באות ג', שכל צבע בלוי"א היוצא ממין חלזון כשר למצות תכלת בציצית.

מז. עי' רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק ב' הלכה י"ב.

מח. עי' בראשית [א', כ"ז], בראשית [א', כ"ח], יחזקאל [ל"ח, כ'], אבן עזרא שמות [ז', כ"ז] שם קרא לקראקאדי"ל בשם "דג". פירוש הגר"א מסכת כלים [ו', א'] שכתב "כל שבים מין דג הוא כל דמות שיהיה לו". וכן מוכח מדברי ר' תנחום הירושלמי שהבאנו לעיל באות ט', שכתב ספרו לבאר המילים שבמשנה תורה, ופירש מלת חלזון שהוא מה שקורים בערבי אלחלזון והיינו שנעקק"ע. אף שבמשנה תורה איתא שהוא "דג", ועל כרחך שגם זה בכלל דג הוא וכמש"כ הגר"א הנ"ל.

אינו מחלזוני היכשה רק מחלזוני הים, והלשון הנופל על זה בפשטות ובקיצור הוא ש"הוא דג". ויש הכרח שאין כונת הרמב"ם שהוא דג ממש, דכברייטא במנחות דף מד. איתא "וברייתו דומה לדג", ואין אומרים על דג ממש שהוא "דומה לדג". וכן מוכח מדברי רב תנחום הירושלמי שהבאנו לעיל באות מ', שבא לתרגם המלה "חלזון" המוזכר במשנה תורה, והוא מוזכר רק במקום אחד והיינו בהלכות ציצית הנ"ל, ותרגם רב תנחום הירושלמי [ללשון ערבי] שהוא שנעקק"ע, אף שמיד אח"כ כתב הרמב"ם שהוא דג, ועל כרחך שהיה פשוט לו שכונת הרמב"ם הוא ש"חלזון" זה נמצא בתוך הים ולא ביבשה.

דברי הרמב"ם "דמו שחור כדיו"

ל"ז. ברמב"ם פרק ב' מהלכות ציצית הלכה ב' כתב "ודמו שחור כדיו". ומקשים שאין זה מתאים עם חלזון הפורפורה שהדם שצובעין בו אינו שחור כדיו אלא הוא פורפע"ל. ויש שמיישבים, שכשמוציאים ה"מורעקס טרונקולוס" מן הנרתיק שלו, רואים שיש לו כמין שק קטן הבולט אצל צאורו, והלחלוות שממנו נעשה הצבע נמצא תוך שק ההיא, ורואים על השק הקטן הזאת וריד שיש בו דם שחור [תופעה זו מוזכר גם באריסטו]. וא"כ ניתן לומר שהרמב"ם נתן סימן לחלזון התכלת על ידי תופעה זו המיוחדת שיש לו דם השחור כדיו [ובפרט שמשמע מכתבי אריסטו שהחשיב דם שחור ההיא כעיקר הגורם של הצבע היוצא מחלזוני הפורפורה]. אמנם זה נראה דוחק, משום שיש עוד דמים שאינם שחור תוך שק ההיא שאף מהם נעשה הצבע, וגם אינו ברור שהדם השחור מסייע לפעולת הצביעה.

ל"ח. אך עדיין ניתן לפרש דברי הרמב"ם הנ"ל באופן דמיוני אודות כל הדם שממנו עושים הצבע. דמציאות הדברים הוא שבכל חלזון אינו נמצא אלא מעט דם, וצריך לצוד אלפי חלזונות כדי לצבוע בגד אחד שלם. וכבר כתבנו שצידת החלזונות היה כרוך בסכנה, ולא היה דבר הנמצא בקלות. וא"כ היה מן הצורך לעשות פעולה לצבור דם של הרבה חלזונות ולשמרו מקלקול עד שיהיה שיעור מספיק לצבוע עמו. ולכן יש לייבש הדם של החלזונות כדי שיעמוד לזמן רב, וכשמייבשים הדם של החלזונות נעשה בגוון שחור כדיוס. והנה אין לנו מקור מפורש לדברי הרמב"ם, ויתכן שהיה בידו איזה מדרש חז"ל שהיה מדבר אודות אופן הצביעה של דם החלזון, שיש לקחת הדם השחור כדיו ולתת אותו ביורה עם סממנים, ומזה נובע התיאור "דמו שחור כדיו".

אך יתכן שיכולים להבחין בין קלא אילן לתכלת אם הם אותו דבר

ל"ט. במנחות דף מב: איתא שאף שאין יכולים להבחין במראה, מ"מ יכולים להבחין על ידי ששמים אותו במגביא וגילא ומי רגלים. ואם הוא ממש אותו דבר כמו קלא אילן, אך יהיה דבר שמבחין ביניהם. אך כל קושיא זו מיוסד על חסרון ידיעת המציאות. שאף שהחומר הגורם הצבע הוא אותו חומר, מ"מ הצבע נקלט בצמר על ידי סממנים שונים המסירים ממנו האקסיגע"ן [עד לאחר הצביעה ואז חוזרת לקדמותו], ודוקא על ידי

זה נקבע בחוק תוך הבגד [עי' לעיל אות יד']. ובה יש חילוק גדול בין הפורפורה לקלא אילן, דביחד עם דם החלזון יש קצת בשר מהחלזון, והוא מסייע לפעולת סממנים הנ"ל, משא"כ בקלא אילן יש חומר הנקרא "אינדירובין", והוא מפריע להקלטת צבע הבלוי"א בתוך הבגד. ואתי שפיר למה תכלת מהחלזון היה נקלט ביותר חוץ בצמר ממה שקלא אילן היה נקלט.

במגילה דף ו. איתא דהוא מיוחד לשבט זבולון

ב. יש מקשים שגם לשאר שבטים [שבט אשר] היה חלק גדול על חוף הים, וכיון דחלזון הפורפורה נמצא קרוב לחוף הים, א"כ גם שאר שבטים היו יכולים לצודו. וזה מיוסד על ההנחה שיש מספיק חלזונות באזור הסמוך לחוף הים עבור צביעה. וזה טעות, דהאמת הוא דרך מעט צבע יוצא מכל חלזון, וצריכים אלפי חלזונות כדי לצבוע בגד שלם, וכדי לצוד כל כך חלזונות, מוכרח ללכת עם ספינות לתוך הים כדי לצודו. וכן מפורש בספרי חכמי האומות שחיו בזמן חז"ל, שכתבו שצידת חלזונות אלו היה כרוכה בסכנה גדולה, ושהיו מוכרחים לעשות תחבולות שונות במים כדי לצודם. וענין זה של ספינות וכל המקושר לעומק הים שייך לשבט זבולון.

איך חייבים על החלזון משום צידה

מא. במסכת שבת דף עה. מבואר שיש צידה בחלזון צביעה. ויש מקשים שטבע השנעקק"ע שהולכים מאוד לאט ואינו מחוסר צידה. וקושיא זו מיוסדת על ההנחה שבדברים שהולכים לאט לא שייך בהם צידה. אך במשנה במסכת שבת דף קו. איתא "שמונה שרצים האמורים בתורה הצדן והחובל בהן חייב", ואחד מהשמונה שרצים הוא "חומט", והרבה ראשונים¹ פירשו דחומט הוא שנעקק"ע, ואעפ"כ מפורש במשנה הנ"ל ששייך בו צידה². וכל שכן ששייך צידה בחלזון הנמצא בעומק בקרקעית הים והיה להם תחבולות מיוחדות וכלים מיוחדים לצודם³.

ג. עי' ספר "הארגמן" עמוד 127.

נא. עי' קונטרס לברש הארון.

נב. רש"י חגיגה דף יא. ד"ה חומט, חזקוני [ויקרא י"א, ל'] סמ"ג עשין סימן רמ"ד – רמ"ז, ראב"ד תשובות ופסקים סי' ר"ז. ובתוספות רי"ד חגיגה דף יא. הקשה על רש"י וכתב "ואם זה הוא החומט מאי צידה שייבא ביה שהוא ניצוד ועומד ואינו יכול לזוז כי אם מעט ביותר". אך יתכן שגם הוא מודה בחלזון, כיון דאינו ניצוד ועומד כלל כשהוא בעמקי הים ואינו בהישג יד אדם כלל אם אין לו כלים המיוחדים לצידה.

נג. ויש לציין דבירושלמי מסכת שבת פרק ז' הלכה ב' דף נב. מובא מחלוקת תנאים אם שייך צידה בחלזון, ואולי מחלוקתם הוא אם שייך צידה במה שבטבעו הולך לאט. ועב"פ למעשה קיי"ל כסתם משנה דילן ששייך צידה בחומט.

נד. עי' מה שכתבנו באות י"ג.

שאר התכלת הנמצא בשוק

[אוצר החכמה]

מב. אודות תכלת האדמו"ר מראדזין וצוק"ל. יש דבר שנתגלה חמישים שנה אחרי פטירתו, דבר אשר ברור לכל מעיין בצדק שאם היה האדמו"ר מראדזין יודע מזה היה בודאי חוזר בו מיד. והוא שאם נותנים עם הסממנים שלו שום דבר אחר מחי או צומח במקום ליתן דם ה"דג" שלו, יצא אותו צבע. כי הוא שרף את דם ה"דג" שלו בחום של 900, ועל ידי זה נעשה ממנו אפר, ושוב עירב אותו עם חומרים אחרים עד שיצא ממנו צבע שנתחדש לפני מאתיים שנה הנקרא פרוסיש"ע בלוי"א. והוא לא ידע מזה, ואם היה יודע פשוט שהיה חוזר בו¹, והיה מחזיק בתכלת מחלזון הפורפורה². גם מה שהתנגדו הגדולי תורה בזמנו ולא קבלוהו אינו ענין לתכלת של היום, דלא היה לו לכל היותר אלא סימנים והשערות, אבל תכלת מחלזון הפורפורה הוא מבורר ומוכח כנ"ל.

מג. אודות תכלת האחרת שהציעו שהחלזון - שנעקק"ע הנקרא "ניפינה" הוא חלזון התכלת, וממילא הציעו שצריכים לנסות הדבר לצבוע עמו. ובאמת ניסו לצבוע עמו, וראו שהוא דבר שאי אפשר לצבוע ממנו כלל וכלל. הוצא מהנ"ל הוא שאין שום מחלוקת, ויש רק הצעה אחת ברורה ותו לא.

אין לנו מסורה, ואיתא במדרש ד"נננו"

מד. הנה מפורש במהרי"ל³ ועולת תמיד⁴, דאפשר לחדש התכלת גם היום. אבל במשפחת בית בריסק⁵ יש מסורה שהבית הלוי טען שאי אפשר לחדש שום דבר

נה. וכמש"כ הוא עצמו בסוף ספרו פתיל תכלת וז"ל "ובעזה" עלה בידי להוציא מהדם השחור בדיו את צבע התכלת באופן שאין שום דבר מסייע להצבע רק דם החלזון והסממנים הם משוללי הצבע ורק פועלים להוציא הצבע מהדם". הרי שהבין שכיון שאין להסממנים שנתן בתוכו שום גוון, על כרחך יש סגולת המראה תכלת דוקא ב"דם" הדג שמצא. אבל האמת הוא שהסממנים אלו הם קעמיקאל"ס המתערבים עם האפר ונעשה מציאות חדש של פרוסיש"ע בלוי"א, ואין שום סגולה יותר בהאפר ממה שיש בשאר הקעמיקאל"ס, ואין שום כח ל"דם חלזון" שלו יותר ממה שיש לעצים ובהמות וכל דבר הצומח והחי. וכנראה שעל זה וכיוצא בזה כתב האדמו"ר מראדזין וצוק"ל בעצמו בהקדמה למאמר עין התכלת וז"ל "אשר כל מי שיש לו דברים וטענות מה נגרנו ישלחם אלי ואם יש בהם ממש אם יאמרו כהלכה אקבל האמת ממי שאמרה ... וכשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אקבל שכר על הפרישה".

נו. וכמש"כ בספרו שפוני טמוני חול טענה שניה "אלא הוא הדין כל מיני חלזונות ותולעים שנוכל לצבוע בדמן צבע תכלת שתהא עומדת ביפיה ולא תשתנה שפיר דמי", וזה הבעל חי היחיד הנמצא בעולם [עי' לעיל אות 'כח'] שיש בדמו צבע התכלת מצד עצמו.

נז. שו"ת מהרי"ל החדשות סי' ה' ד"ה ב'.

נח. או"ח סי' ט' סק"ג.

נט. אך בתשובה מהבית הלוי שהדפיס האדמו"ר מראדזין וצ"ל בהקדמה לספרו עין התכלת, מוכח דיכולים לחדש דבר אף בלי מסורה כל שאין לנו מסורה להיפך [דהיינו היכא דהיה היכולת לעשותו כל הדורות, אם לא עשאוהו הוי מסורה להיפך].

בלתי על ידי מסורה מדור לדור לבד. אמנם כנראה שיטה זאת הוא נגד רוב הפוסקים.^פ ומה דאיתא במדרש דנגנו, כן הוא האמת, דנגנו אצל המלכים של רומי - מזרח, וכמו דמצינו במסכת שבת דף ס"ג דעצי ירושלים נגנוו אצל גזאי דצימצמאי מלכתא.

בווהר הקדוש איתא דנמצא בים כנרת, וחלזון הפורפורה אינו נמצא שם **מה**. הרמ"ק והחיד"א פירשו דדברי הוהר הקדוש הם על פי סוד דוקא, ולא מיירי בים כנרת ממש. ויש הוכחה חזקה לדבריהם מדברי רבינו בחיי^{סא} שבפשט התכלת כתב דנמצא בים המלח דהיינו הים הגדול, ועל דרך סוד כתב דהוא בים הכנרת. ועכ"פ אף אם ננקוט שהיה נמצא גם בים כנרת, הלא מפורש ביחזקאל דתכלת בא מאיי אלישה, וא"כ נמצא גם בים הגדול, ולכן אף אם נאמר שהיה איזה סוג חלזון דהיה בים כנרת שאינו נמצא בזמנינו, מ"מ סוג האחר הנמצא בים הגדול עדיין כשר הוא לתכלת, ולא מצינו שיחלקו בין תכלת הנמצא בכל העולם ותכלת הנמצא בים כנרת, וברור שאם היה רוב תכלת הנצבע בעולם מחלזון פסול שהיו מחלקים בוה להדיא, ובפרט לפי דברי החוספתא שהכאנו לעיל באות ג'.

מה דאיתא באר"י הקדוש דבזמן שאין ביהמ"ק קיים אין תכלת **מו**. בשער הכוונות ענין ציצית דרוש ד' דף ו. איתא "ודע כי ב' מיני ציציות הם התכלת והלבן ר"ל כי בזמן שב"ה קיים היה חוט תכלת עם הלכך ובזמנ"ז לא יש כי אם לבן". ויש טוענים דלפי זה אי אפשר לקיימ תכלת בזמן שאין לנו בית המקדש. אך מפורש בש"ס דהיה להם תכלת עד בערך ארבע מאות שנה אחר חורבן בית^{סב}, ומוכרח דהאריז"ל הקדוש^{סא} בא רק ליתן טעם למה אין תכלת במשך עיקר ימי הגלות. ולכן כמו שהיה תכלת סמוך להחורבן ארבע מאות שנה, בודאי יתכן שבדורינו שאנו קרובים לבנין בית המקדש הקב"ה מזכינו במצות התכלת, ובזכות קיום המצות בשלימות השי"ת יוצאינו לאורה בבנין בית המקדש במהרה בימינו אמן.

ס. מהרי"ל ועולת תמיד הנ"ל, וכן כתב בשו"ת חמדת שלמה אה"ע סי' ט' אות כ"ג בנוגע תכלת. וכן מוכח מהאגרת שכתב הרמב"ן לבנו המובהק בתשב"ץ ח"ג סי' רכ"ו שהוכיח משקל השקל ממטבע עתיק שמצא, וכן מוכח ממה דאיתא בספר מעשה רב מהדורת וויינרעב מילואים סי' ע"א שהגר"א הוכיח דאורז הוא רי"ז על ידי מדידת שיעור החסרונות.

סא. במדבר פרק ט"ו פסוק ל"ח.

סב. במנחות דף מג. איתא "מר ממשכי אייתי תכלתא בשני רב אחאי", ובתוספות מסכת כתובות דף ב: ד"ה פשיט איתא דהיה בדורו של רב אשי, ובתוספות זבחים דף קב: ד"ה פריך הביא דעת הרשב"ם שהיה מרבנן סבוראי, וכן בספר סדר הדורות מביא רב אחאי תוך הרבנן סבוראי [אך מש"כ הרשב"ם שהוא רב אחאי שעשה השאילתות הוא צ"ע, דרב אחאי שחיבר השאילתות לא היה בין הרבנן סבוראי רק היה בדורות של הגאונים בערך מאתיים שנה אחרי הרבנן סבוראי כמש"כ בספר סדר הדורות, וגם מוכח שלא היה לו תכלת מדלא כתב הלכות תכלת בספר השאילתות].